

ДЕЈАН БОРЂЕВИЋ

UDK 911.3:711.2

МРЕЖА НАСЕЉА НА ТЕРИТОРИЈИ ОПШТИНЕ ВЕЛИКО ГРАДИШТЕ — ОРГАНИЗАЦИЈА, ПРОЦЕСИ И ПРОБЛЕМИ

УВОД

Постојећа мрежа насеља у општини Велико Градиште створена је на основу комбинације повољних природних услова (слабо дисециран рељеф, плодно земљиште, близина Дунава) и створени услови (густа и разноврсна саобраћајна мрежа, центри са својом функционалном структуром и заједнице у ширем окружењу, традиционални фактор). Данашњи ниво развијености централних делатности у општини Велико Градиште верна је слика њеног положаја ју оквиру Подунавског региона и ширег окружења. Сви процеси и проблеми у вези мреже насеља директна су последица регионално — географског положаја општине Велико Градиште и тиме услова и фактора који тај положај одређују), дакле спољашњих утицаја, са једне, и унутрашњих фактора развоја, са друге стране. Актуелни процеси у мрежи насеља анализирани су кроз карактеристичне и међусобно условљене појаве депопулације, деаграризације, концентracије, поларизације и урбанизације. Проблеми у мрежи насеља директно су везани за два фундаментална чиниоца у простору — становништво и делатности, те њихов размештај и просторну организацију.

Основни елемент за организацију мреже насеља у овом раду је заједница насеља (коју чине насеља на једној територији, заједно са центрима коме гравитирају), са различитом хијерархијом центара, у зависности од концентracије становништва, активности, нивоа опремљености и услуга. У хијерархији насеља и центара разликовани су следећи нивои (12, 103 — 105):

- примарна сеоска насеља,
- насеља са нуклеусом централних делатности,
- локални центри,
- центри заједнице насеља — субопштински центри,
- општински центар.

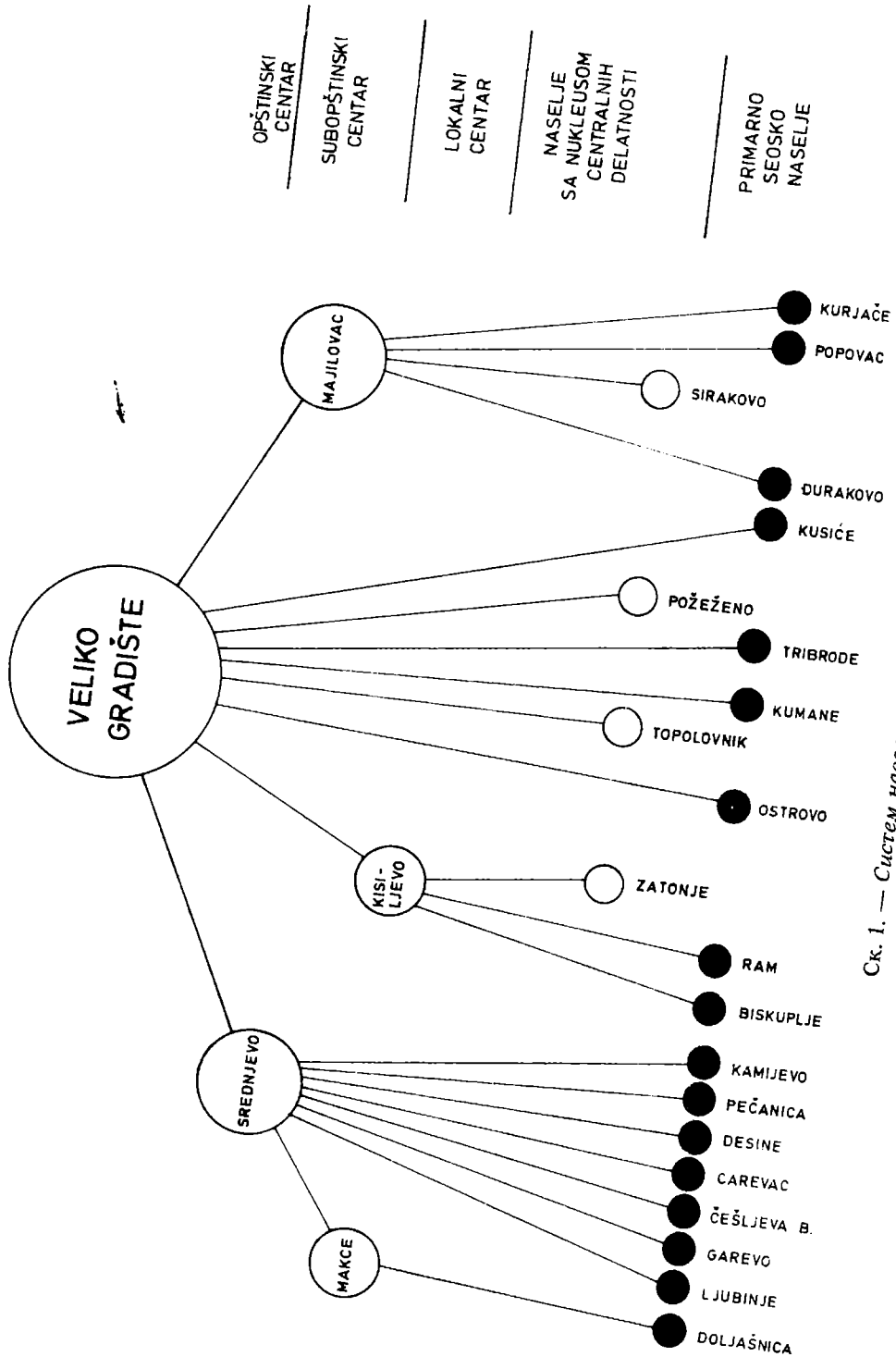
**ОРГАНИЗАЦИЈА МРЕЖЕ НАСЕЉА —
ЦЕНТРИ И ЗАЈЕДНИЦЕ НАСЕЉА**

На основу квалитативних и квантитативних¹ метода издвојене су следеће заједнице насеља и центри (Табела 1. и скица 1 у тексту):

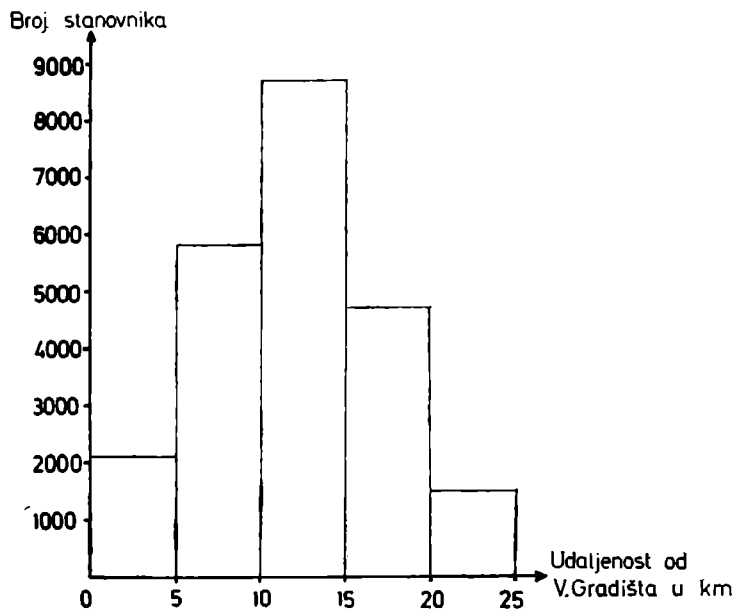
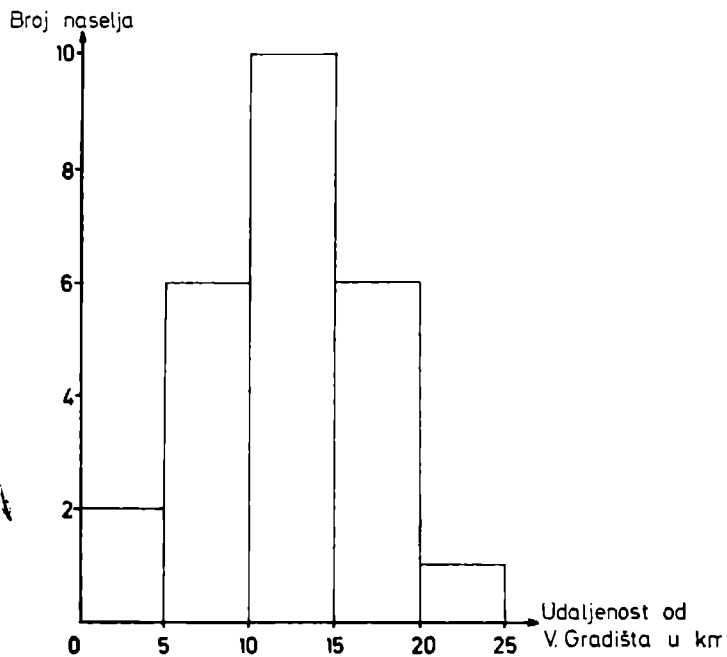
Таб. 1. — Центри и заједнице насеља у општини² 1981. год.

Опш. центар	Субопш. центар (ЦЗН)	Локални центар	нас. са нукл. цент. дел.	прим. сеос. нас.	бр. ст. у нас.	бр. ст. зај. нас.	бр. ст. лок. ц.
1. ВЕЛИКО ГРАДИШТЕ					4933	13786	
				Острово	390		
				Кусиће	997		
				Гриброде	707		
			Пожежено		1102		
				Кумане	608		
			Тополовник		1849		
			Кисиљево		1004		3200
				Рам	390		
			Затоње		1092		
				Бискупље	714		
			Мајиловац		1560		5113
				Курјаче	1382		
			Сираково		1275		
			Бураково	634			
			Поповац	262			
		Средњево		788		8998	
			Камијево	505			
			Печаница	732			
			Десине	1175			
			Царевац	1253			
			Г. Бара	1062			
			Гарево	422			
			Љубиње	769			
		Макце		1518		2299	
			Дољашница	774			

¹ Коришћени су методи Schmoock-а, Davies-а, Rochefort-а и Вељковића (3; 2).

Ск. 1. — Систем насеља у општини 1981. године

Ск. 2. — Хоризонтална дистрибуција насеља према Великом Градишту

Велико Градиште се јавља као двостепени центар, јер је осим општинског центра (за свих 26 насеља Општине), оно и центар за околна насеља која се налазе у непосредној зони гравитације.

Иако је целокупна индустрија Општине концентрисана у Великом Градишту, у оквиру Региона оно спада у центре у чијој структури делатности још увек већи значај имају непроизводне делатности над индустријом. Међутим, управо индустрији Велико Градиште дугује тако велики број дневних миграната из околних насеља, јер се, углавном, становници општинског центра запошљавају у терцијарним (непроизводним) делатностима. Велико Градиште има 10 индустријских и пољопривредних објеката, 80 занатских радњи, 30 продавница (мешовитих и специјализованих), 22 угоститељска објекта укључујући и једина два хотела у Општини, савремени дом здравља са апотеком, једину средњу и добро опремљену основну школу, савремено обданиште, нову спортску халу и више отворених терена, дом културе, галерију, библиотеку и биоскоп, аутобуску станицу и бензинску пумпу, уређену луку са капетанијом и зимовником за бродове, две банке и низ других објеката (укључујући и све општинске службе).

Проблем се, међутим, јавља због великог растојања између појединих насеља и општинског центра и то због ексцентричног и сасвим периферног положаја Велико Градишта у односу на територију Општине. Најближе Великом Градишту је Пожежено на 4,3 km а најдаље Макце, на крајњем југу Општине, на 21 km праволинијског растојања. Просечна удаљеност од Великог Градишта ваздушном линијом износи чак 12 km, што је велико растојање ако се узме у обзир величина Општине и важност општинског центра као носиоца привредног развоја и разноврсних услуга у терцијарном сектору (школство, здравство...) и као најзначајнијег радног центра.

Таб. 2. — Класификација насеља према удаљености од Великог Градишта 1981. године.

Удаљеност насеља од В. Г. у km.	број насеља	број становника	учешће у укупном становништву (0,0)
≤ 5	2	2099	9,14
5,1 — 10	6	5811	25,30
10,1 — 15	10	8844	38,52
15,1 — 20	6	4692	20,43
> 20	1	1518	6,61
Укупно	25	22946	100,00

Сва насеља Општине налазе се изван територије омеђене једно-станом изохроном (4 km растојања — 1 сат хода). На тај начин становништво је принуђено да, ради задовољавања одређених потреба, путује било аутобусом, било индивидуалним превозним средствима.

При формирању заједнице насеља, традиција је била један од најважнијих фактора у формирању центара. И Средњево и Мајиловац су некадашња средишта старих општина, и управо захваљујући томе и имају релативно значајан ниво развијености објеката друштвеног стандарда: једине две матичне школе осим оне у Великом Градишту, поште, једине здравствене станице и апотеке (осим оне у Великом Градишту), велики број продавница и занатских радионица, домови културе и библиотеке итд. Мајиловац и Средњево се налазе на два основна пута који везују Велико Градиште са залеђем, и довољно су далеко од њега да би могли да се формирају као центри. И њихове гравитационе зоне углавном су ослоњене на границе старих општина. Међутим, док Мајиловац поред повољног положаја, популационо спада у највећа села Општине, и једно је од оних ретких насеља чије становништво бројчано не опада, докле Средњево, као центар заједнице насеља, има релативно мали број становника (788 становника 1981. године у односу на остала насеља која му гравитирају. Централни положај у односу на околна села, добро саобраћајна повезаност, ниво развијености објеката друштвеног стандарда и традиција, још увек му, међутим, обезбеђују примарну улогу.

У Општини постоје и два локална центра — Кисијево и Макце. За одређивање значаја ових центара и ширине њихових гравитационих зона, поред квантитативних метода, најзначајнији фактор био је њихова улога у пољопривредном привређивању, као далеко најзначајнијој делатности у свим насељима осим Великог Градишта.

Кисијево се издвојило као локални центар за насеља Бискупље, Затоње и Рам, која се налазе по страни од главних саобраћајних токова и представљају у неку руку, „слепо црево“ у односу на територију Општине. Поред амбуланте, у Кисијеву се налази једина пољопривредна задруга, место за откуп пољопривредних производа и једина ветеринарска амбуланта у овом делу територије Општине.

Макце је такође смештено периферно, на крајњем југу територије Општине, али зато близу магистралног пута од Пожаревца ка Мајданску и довољно је популационо велико и удаљено од Средњева да би се могло развити у локални центар (поготову када су саграђени амбуланта и комплетирана основна школа). У Макцу се налази и ОЗО „Диван“ са станицом за откуп пољопривредних производа и ветеринарском амбулантом, те су становници Дољашнице (у неким делатностима и становници Гарева) потпуно упућени на Макце које им је и далеко ближе него Средњево.

Просечан број становника у једној заједници насеља износи 9299. Популационо је најбројнија заједница насеља Велико Градиште (27897 у широј а 13.786 у ужој гравитационој зони), а најмање становника има заједница насеља Мајиловац (5113). Заједницу насеља Велико Градиште

обухвата и највише насеља Општине (26 насеља у широј и 11 насеља у ужој гравитационој зони), заједница Средњево — 10 насеља, док се у заједници насеља Мајиловац налази свега 5 насеља.

Опремљеност центара заједнице насеља углавном је последица њихове функционалне улоге у мрежи насеља, а мањег броја становника (пример Средњева). Док је у погледу Мајиловца и Средњева (и природно Великог Градишта) уочљив плански приступ у опремању насеља (концентрација виших нивоа услуга и објеката), опремљеност осталих насеља углавном је спонтана, те се јавља дисперзни размештај пољопривредних погона и објеката друштвеног стандарда.

У великом броју насеља у мрежи налази се неки од наведених објеката — пошта, здравствени пункт, потпуна основна школа или пољопривредна производна јединица, али нигде не постоји изразита концентрација делатности која би олакшала дефинисање насеља као функционалног центра (изузев у случају Великог Градишта, Мајиловца и Средњева).

Без обзира на ранг, сви центри у општини имају месну заједницу и месну канцеларију, око којих се углавном просторно групишу остале привредне и друштвене делатности.

ПРОЦЕСИ У МРЕЖИ НАСЕЉА

Депопулација

Опадање броја становника јавља се у већини насеља Општине:

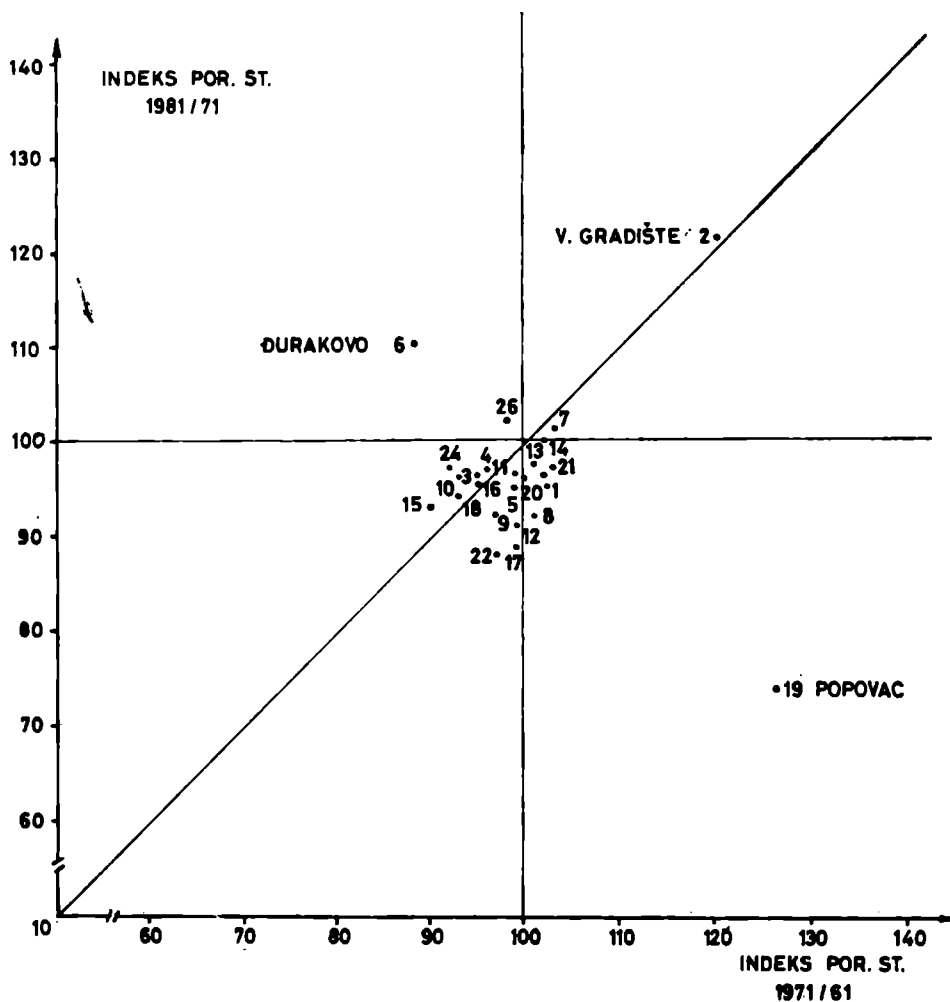
Таб. 3. — Популационе промене у насељима општине у послератном периоду

Кат. нас. по величини	Смер промена по пописаним периодима*											
	1953/48			1961/53			1971/61			1981/71		
	раст.	стаг.	оп.	раст.	ст.	оп.	раст.	ст.	оп.	раст.	ст.	оп.
≤ 500	—	3	1	—	—	4	1	—	3	—	—	4
501 — 1000	—	5	4	—	2	7	—	3	6	—	1	9
1001 — 2000	—	7	5	—	3	9	—	4	8	—	2	9
2001 — 5000	1	—	—	—	1	—	1	—	—	1	—	—
Општина	1	15	10	—	6	20	2	7	17	1	3	22

* — Раст ≥ 110,1 индексних поена
стагнација 100,1—110 индексних поена
оппадање — 100 индексних поена

У целом послератном периоду број становника углавном се мало мења, посматрано по годинама пописа.

Умерени пораст испољен је само Великом Градишту, а карактеристично је да је популација малих села (до 500 ст.) стално у опадању од 1953. године. Све је већи број насеља, који бива поступно обухваћен

Ск. 3. — Динамика популационих промена у периодима 1971/61. и 1981/71. година

процесом депопулације (чак 22 од 26 насеља 1981. године). Интересантно је да је становништво Општине углавном аутохтоно и да је депопулација у селима узрокована пре свега падом наталитета и емиграцијом, поготову у иностранство (13). Пораст популације у Великом Градишту последица је досељавања. Са развојем индустрије имигранти су почели

да пристижу углавном са територије Србије (око 96% од укупног броја имиграната), док је преостали део са територија осталих република и из иностранства (8, 310). Иако постоје повољни услови за привредни развој (знатне површине обрадивог земљишта високе вредности, комбинације водених, друмских па и железничких комуникација, погодност простора за развој индустрије), због периферног положаја Општине и близине Београда, Смедерева и Пожаревца, Велико Градиште нема могућност да истакне и прошири своју улогу субрегионалног и општинског центра. Развојна улога Великог Градишта је мала и није у стању да представља противтежу поларизационом утицају већих и средњих градова. Због свега овога је и прилив имиграната из ширег окружења, мали, да би покрио губитке који настају смањеним наталитетом (уз изражено одсељавање).

Слична је ситуација у двадесетогодишњем периоду пре последњег пописа становништва.

Таб. 4. — Динамика популационих промена по величинским категоријама насеља 1961—1981. године

насеља са становништвом 61—81.					
Категорија насеља по величини	број насеља 1961	у општинама у 1981	у стагнаци 100,1—110 у 1981.	у порасту > 110 у 1981.	број насеља 1981.
≤ 500	4	4	—	—	4
501 — 1000	9	10	—	—	10
1001 — 2000	12	9	2	—	11
2001 — 5000	1	—	—	1	1
укупно	26	23	2	1	26

Изузев Великог Градишта где је популација у перманентном порасту, и Затоња и Мајиловца где број становника стагнира, у свим осталим насељима Општине присутно је опадање становништва у периоду 1961—1981. година.

Основни узроци депопулације су, поред осталих, били:

— неповољна стопа природног прираштаја — која је, углавном, условљена традиционалним фактором, али и промењеним системом вредности у коме потомство и даље задржава високо место, али сада уважавајући и животни стандард и економски положај домаћинства (8, 231);

— све интензивнија емиграција радно способног становништва са територије Општине.

Са овим је у вези и вредност индекса старења² који је у 1981. години износио 0,76 и који је високо изнад границе која означава старење становништва ($i_s = 0,4$).

Деаграризација

Пољопривреда је била доминантна привредна делатност у општини Велико Градиште у целом послератном периоду. Развојем процеса индустријализације на ширем простору и јачањем друштвених делатности (поред осталих узрока) долази до смањења броја активних пољопривредних становника (који чине 99% активног становништва запосленог у примарном сектору).

Развојем индустрије и терцијарних делатности у Великом Градишту (графикон 3), отворена су нова радна места, те се повећао број радника — дневних миграната из дотле чисто аграрних насеља (13). С обзиром на то да је овај процес био релативно слаб као и навелики број пољопривредних становника, промене, међутим, нису ни бројчано ни процентуално превише изражене.

Смер и интензитет промена структуре делатности активног становништва у периоду 1961 — 1981. приказани су у графикону 4, табели 5.

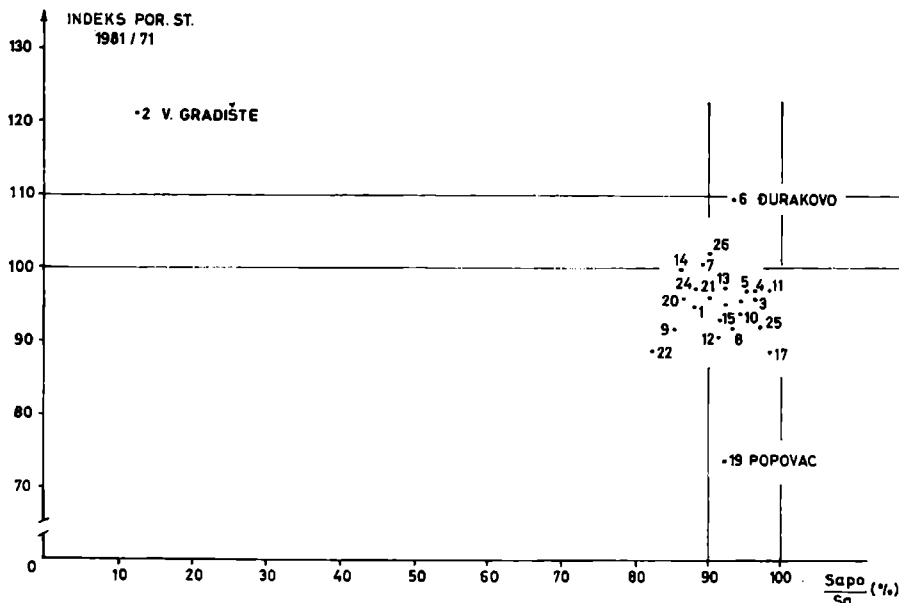
Таб. 5. — Насеља према величини, смеру и интензитету промена структуре делатности у периоду 1961—1981. год.

Кат. насеља по величини 1981 год.	број насеља са:								
	смером промена						интензитет промена		
	$\Delta P \wedge$	$\Delta S \wedge$	$\Delta T \wedge$	$\Delta P \wedge \Delta S \wedge$	$\Delta S \wedge \Delta T \wedge$	$\Delta P \wedge \Delta T \wedge$	10	$\sqrt[10-20]{\%}$ поена	> 20
≤ 500	—	2	—	1	1	—	4	—	—
501 — 1000	—	2	—	5	3	—	10	—	—
1001 — 2000	1	3	—	1	5	1	11	—	1
2001 — 5000	—	1	—	—	—	—	—	1	1
Укупно	1	8	—	7	9	1	25	1	—

$$i_s = \frac{V_{60+}}{V_{0-19}}$$

²
 i_s — индекс старења
 V_{60+} — становништво старије од 60. година
 V_{0-19} — становништво од 0—19. год. старости

Интензитет промена структуре делатности у периоду 1961—1981. је био врло слаб у свих 25 сеоских насеља Општине. Он је био нешто израженији у Великом Градишту као центру, захваљујући развоју његове индустријске, трговинске и услужне делатности и функције у односу на територију Општине. Оваква појава је типична за подручје са slabим центром развоја и jakim центрима изван подручја).

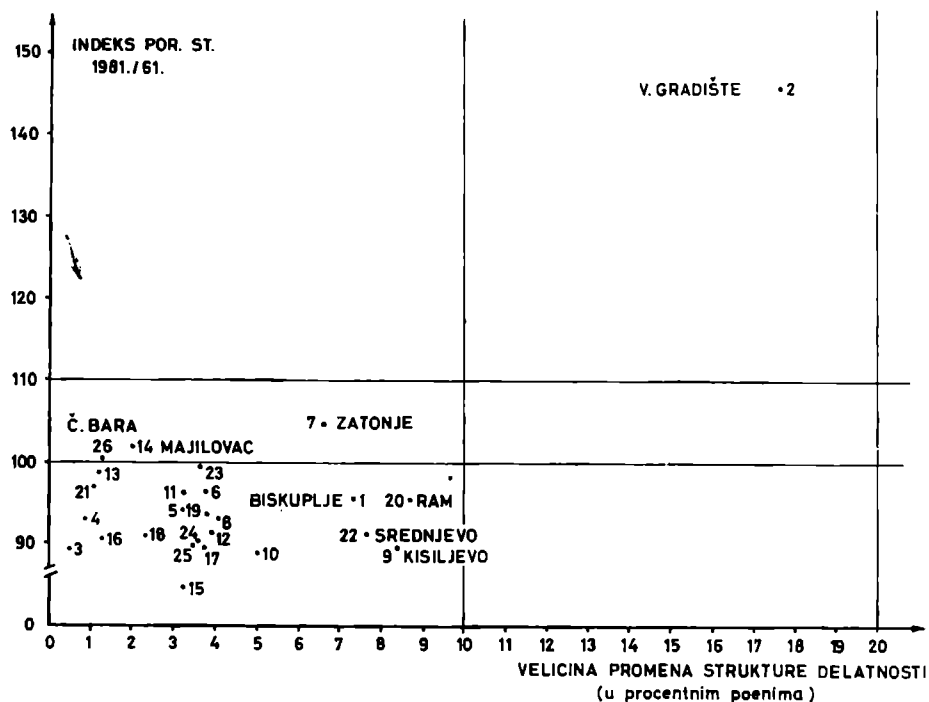
Ск. 4. — Веза индекса пораста становништва у периоду 1981/1971. година и учешћа активног пољопривредног становништва у укупном становништву 1981. године у %

Више од једне трећине укупног броја насеља (9) имало је у периоду 1961—1981. слаб пораст учешћа активног становништва у секундарном и терцијарном сектору у укупном активном становништву на рачун примарног сектора делатности. У скоро једној трећини насеља (8) расло је учешће активног становништва секундарног сектора, на уштрб смањења примарног и терцијарног; овде спада и Велико Градиште због развоја индустрије у последњих двадесетак година. То је уствари прва фаза у развоју мреже насеља — стварање нуклеуса развоја, који је до тада имао улогу малог центра услуга. Велики број насеља (7) имао је даљи раст учешћа активног становништва примарског сектора (дакле јачање пољопривреде) и секундарног сектора на штету развоја терцијарних делатности. У Сиракову је повећан проценат само пољопривредног становништва, а само у Чешљевој Бари је испољено повећање примарног и терцијарног активног становништва на рачун секундарног.

Овако разнородне промене, последица су изразито великог учешћа примарног сектора (пољопривреде) у укупној структури делатности. И

најмањи долазак или одлазак (по неколико људи), управо због малог броја, мења величину учешћа ових сектора, а да при томе насеља у потпуности задржавају аграрни карактер.

На скици 4. дата је веза индекса пораста становништва у периоду 1981/71. и учешће активног пољопривредног становништва у укупном становништву 1981. године. Велико Градиште се посебно истиче не

Ск. 5. — Развој насеља у периоду 1961—1981. година

само због значајнијег пораста броја становника, већ и због малог учешћа активног пољопривредног у укупном активном становништву. Сва остала насеља изузев Буракова и Поповца имају готово идентичне особине по обиму параметра (изузетно велики број пољопривредних становника и опадање односно стагнацију броја становника у периоду 1971—1981).

Бураково и Поповац иешто се другачије понашају, пре свега због миграције становништва из Поповца у Бураково, углавном због повољнијег положаја Буракова у односу на постојећи магистрални пут. Као последица оваквог положаја дошло је до развоја и концентрације административних и образовних делатности у Буракову (13). Ова два насеља су међусобно готово спојена и оба су, по структури делатности, изразито аграрног типа.

Упоредњем промена структура делатности и броја становника у периоду 1961—1981. године (табела 6 и скица 5), види се да у највећем

Таб. 6. — Развој насеља у периоду 1961—1981. године

промена бр. станов. у индексним поенима	Промене у структури делатности у процентним поенима			Укупно
	> 20	10,1 — 20	≤ 10	
Раст (> 110)	—	1	—	1
Стагнација (100,1 — 110)	—	—	2	2
Опадање (≤ 100)	—	—	23	23
Укупно	—	1	25	26

броју насеља број становника опада уз слабо изражене промене у структури делатности. Са друге стране, иако једини у Општини, Велико Градиште је ипак слаб развојни центар, ограниченог просторног домета и слабе и недовољне развојне снаге да спречи депопулацију у Општини као целини.

Концентрација

Концентрација је, уз деаграризацију једно од обележја, али и последица сложеног процеса индустријализације а самим тим и процеса урбанизације.

Концентрација становништва и градотворних делатности у Великом Градишту је слабо изражена. Године 1981. у општинском центру живело је свега 19,6% од укупног броја становника. То је мали проценат, обзиром да је површина Општине свега 328 km². Исте године Велико Градиште је било популационо свега три пута веће од следећег највећег насеља, што је недовољно, будући да су сва остала насеља у Општини аграрна, без изразите концентрације секундарних и терцијарних делатности. Спора концентрација средстава, инвестиција, индустријских и других објеката, који су неопходни за јачање Великог Градишта као општинског центра, имају за последицу успорен раст популације.

Посебни проблем је постојање околних јаких центара у Региону, који су и популационо и економски и функционално далеко јачи од Великог Градишта те привлачи и становништво и капитал, далеко јаче него Велико Градиште.

Поларизација

Велико Градиште као насеље није ни популационо значајно (недовољна концентрација), а ни функционално ни садржајно довољно разгранато и употпуњено да би могло да позитивно утиче бар на територију властите Општине. Још увек се веза са залеђем остварује само преко отварања радних места и дневних миграната, док је повратни ути-

цај још увек врло слаб. Сировине за индустрију (која треба да буде носилац развоја) набављају се углавном ван територије Општине а такав је и пласман, јер нема финализације у производњи (13). Надаље, индустријске јединице у Великом Градишту (које су и саме дислоцирани погони великих предузећа недовољно су јаке да би дислоцирале поједине погоне који би изменили структуру околних насења и створили повратну спрегу утицаја између града и окружења. Ниво услужних делатности такође није довољно висок да би могао знатније да привуче становништво.

Будући да је „економски хоризонт“ (цит. 7, 110) Великог Градишта изразито мали не може се говорити о његовој улози као пола развоја. Тип индустрије (ситна, прерађивачка) такође не пружа објективне могућности за трансформацију Великог Градишта из садашње улоге недовољно развијеног пола раста у развојни центар (7, 112).

Оваква трансформација би била пре свега условљена већим обимом инвестиција у индустрији, и то углавном из спољних извора, те већом концентрацијом становништва (Србија, Регион). Чак и тада, уколико се не би појавила нека велика и значајнија индустрија са развојним поларизационим подстицајима, то не би могао бити брз и скоковит процес, већ би захтевао дужи период времена.

Урбанизација

Процес урбанизације нераскидиво је везан са процесима деаграризације, концентрације и поларизације, који представљају и факторе али и обележја трансформације руралних и урбанизованих подручја, тј. подручја са градским карактером.

Ниво урбанизације је изражен преко нивоа деаграризације и односа између градског и укупног броја становника одребене територијалне целине:

Таб. 7. — Ниво урбанизације у општини од 1948—1981. године

Степен	1948	1953	1961	1971	1981	%
урбанизације	10.09	11.58	12.19	14.54	17.68	

Степен урбанизације од 17.68% је скоро два пута нижи од нивоа за Подунавски регион (33,1% у 1981. год.) а скоро три пута мањи од нивоа урбанизације за СР Србију — 46,8% (6, и, 34). По свим карактеристикама, Општина се данас налази у почетном стадијуму секундарне фазе урбанизације (3, 23) са све израженијом улогом индустрије као генератора развоја. Овај тип урбанизације се може назвати и затворени тип (5, 154), јер се Велико Градиште лагано шири, али без јачег утицаја на окружење, те села још увек задржавају примарни-аграрни карактер. Овакав тип урбанизације карактеристичан је за територије са ниским степеном развијености, у које спада подручје општине Велико Градиште.

ПРОБЛЕМИ У МРЕЖИ НАСЕЉА

Проблеми везани за становништво

Депопулација, процес старења, низак наталитет, неодговарајућа квалификациона структура најважнији су проблеми везани за становништво у организацији мреже насеља.

Недовољан ниво развијености, пре свега индустрије, затим и друштвених делатности, чисто аграрни карактер свих насеља у Општини осим Великог Градишта, повлачи за собом акутни недостатак нових радних места (push-фактор). Насупрот томе, привлачна моћ великих градова, могућност запошљавања, даљег школовања, виши културни ниво и убранији ритам живота (pull-фактори) позитивно делују на млађе старосне групе становништва, те долази до емиграције најпродуктивнијег дела популације (у погледу способности па и у погледу фертилитета). Одлив ове категорије становништва непосредно доводи не само до бројног смањења већ и негативних квалитативних промена становништва, те је по питању депопулације, и са њом у вези старосне структуре становништва, општина Велико Градиште једна од најугроженијих у Региону.

Квалификациона структура становништва је незадовољавајућа (низак степен стручне спреме и велики број неписмених становника). Индустрија на подручју Општине, ма како била неразвијена, ипак захтева одребен ниво оспособљености и стручности кадрова. Тај је проблем решен довођењем стручњака са стране (који у великом броју и не живе у Великом Градишту већ свакодневно путују на посао из суседних општина, 13). Традиционалне навике становништва (везаност за кућу и земљу) стварају такође велики број дневних миграната, те је понекад отежано нормално одвијање процеса производње (закашњавање на посао, одсеченост од појединих насеља за време неповољних временских услова). Све ово доводи до успоравања развоја привреде, а самим тим и развоја насеља у Општини.

Проблеми везани за привреду

Велико Градиште спада у круг недовољно развијених општина Србије. Осим пољопривреде и нуклеуса индустрије у Великом Градишту све остале привредне гране налазе се на ниском степену развијености.

Слаба финализација је основни недостатак пољопривредне производње, а садашња структура пољопривредних површина не представља основу за одговарајућу сировинску базу за прехрамбену индустрију Општине („Дунавка“, „Млиншек“).

Целокупна индустрија Општине концентрисана је у Великом Градишту. Сви индустријски погони послују на ивици рентабилитета и запошљавају релативно мали број радника (изузев „Моде“ која има и највећи број запослених, 13). Евидентан је недостатак неке јаке индустрије која би послужила као мотор развоја целе Општине.

Обзиром на потенцијале, туристичка привреда није довољно развијена и још увек није уклопљена у туристичку понуду шире територије (Региона и Подунавља). У структури туристичког промета још увек је домаћи туризам далеко развијенији од иностраног. Валоризација неискоришћених туристичких потенцијала (пре свега Сребрног језера) и развој сеоског туризма могли би да имају знатног утицаја на опремљеност и развој појединих насеља (13).

Проблеми везани за загађивање животне средине

У вези загађивања животног простора јављају се следећи проблеми:

— индустријска зона у Великом Градишту отпадне воде без пречишћавања одводи директно у Дунав, што не доводи само до повећања загађивања ове велике реке, већ и директно угрожава артешку издан изводно од Великог Градишта на ушћу Пека, одакле се град снабдевао водом;

— фекална канализација такође нема систем за пречишћавање, а проблем се јавља у још озбиљнијем облику по сеоским насељима у којима не постоји организован облик одвођења отпадних вода;

— индустријска зона у Великом Градишту лоцирана је на уском појасу јужно југоисточно и југозападно од центра града, непосредно уз стамбене блокове без заштитног зеленог појаса, те је загађеност ваздуха висока, поготову у периодима без ветра (13);

— загађивање ваздуха је такође за гасовите и чврсте продукте сагоревања из индивидуалних ложишта и котларница;

— неуређене и незаштићене депоније смећа у свим насељима стална су опасност за животну средину и здравље становништва Општине (13).

Проблеми везани за мрежу центара

Ни у једном другом насељу, изузев Великог Градишта, не налази се било какав индустријски објекат. Заметци терцијарних делатности (као неопходан услов за живот и рад становништва) недовољни су да би деловали у правцу трајније и јаче измене структуре делатности у насељима.

Сва сеоска насеља која не леже на једном од главних саобраћајних праваца у Општини, углавном су најзаосталија готово по свим индикаторима нивоа развијености.

Осим загађивања животне средине, Велико Градиште је суочено са још једним великим проблемом — недостатком повољног слободног земљишта за стамбену изградњу. Насеље је потпуно окружено током Дунава на северу и индустријском зоном на југу, југоистоку и југозападу. Слободне површине на истоку насеља према ушћу Пека у Дунав, потпуно су неповољне за стамбену изградњу (Поред археолошког насеља „Пинцијум”, овде је и ниво подземних вода на 2,8 m).² Познато је

² Према подацима: Цветан Васов: 1973, Извештај и прегледна хидрогеолошка карта подручја СИ Србије 1:200.000. Фонд стручних докумената ГЕО-ЗАВОДА, Београд.

да многе куће у Великом Градишту, где је иначе висина подземних вода 9 m*, при нешто вишим водостајима Дунава бивају поплаване. Ако се зна да преовлађује приземна и углавном непланска градња, поставља се проблем простора за даље ширење Великог Градишта као основног предуслова за развој мреже насеља (47).

Положај Великог Градишта на Дунаву значајно утиче на могућност повезивања општинског центра са ширим окружјем; ипак, он је изразито периферан у односу на територију Општине. Упркос томе што је реч о релативно малим дистанцама, домет централних функција овог насеља тиме је нешто умањен. Решење овог проблема треба тражити у даљем развоју субопштинских центара, који би са Великим Градиштем требало да делују као противтежа привлачном утицају околних јаких центара.

Положај Мајиловца, па и Средњева у оквиру сопствене гравитационе зоне је, по методу потенцијалног транспортног рада³ (2) врло повољан. Проблем се јавља у гравитационој зони локалног центра Кисиљева, где по истој методи Затоње има повољнији положај од Кисиљева (транспортни рад односно количина потенцијалног кретања би била око 1,5 пута мања).

Развојем неких терцијарних делатности (уз већ постојеће) и уз повољнији положај, Затоње би у будућности могло да игра значајнију улогу у мрежи насеља.

Посебан проблем представљају насеља ван главних саобраћајних коридора. Сва су депопулацијска, чисто аграрног типа, и њихов евентуални⁴ развој зависиће само од степена развијености центара којима гравитирају.

$$T_R = \alpha \sum_{j=1}^M S_j d_{ij}$$

α	— коефицијент функције
S_j	— број становника насеља
d_{ij}	— дистанце између насеља (j) и центара (i)

ЛИТЕРАТУРА

1. *Вельковић, А.* (1970): Промене у мрежи градова — концепт, методи и резултати проучавања мреже градова у СР Србији. Југословенски симпозијум о урбаној географији, Geographica Slovenica Бр. 1. Љубљана.
2. *Вельковић, А.* (1985): Предавања на Институту за просторно планирање. Београд.
3. *Вреск, М.* (1980): Основне урбане географије. Школска књига. Загреб.
4. *Вујадиновић, С.* (1949): Насеља у сливу Пека (антропогеографска испитивања). Посебна изд. Српског географског друштва, свеска 27. Београд.

5. Жуљић, С. (1983): Просторно планирање и просторна истраживања. Економски институт, Загреб.
6. ЈУГИНУС, (1984): Регионални просторни план Подунавске МРЗ до 2000. године. Београд — Смедерево.
Студије (1981):
 - а. Објекти друштвеног стандарда.
 - б. Становништво.
 - в. Мрежа насеља.
7. Крешић, И. (1981): Просторна економија. Информатор. Загреб.
8. Маџура, М. и др. (1984): Становништво Подунавског региона. Економски институт. Београд.
9. Републички завод за статистику,
 - (1981): Попис становништва, домаћинства и станова 1981. г. — Први резултати по општинама и насељима.
 - (1982): Попис становништва, домаћинства и станова 1981. г. — Коначни резултати по општинама и насељима.
 - (1982): Општине у СР Србије 1981. год.
 - (1983): Општине у СР Србији 1982. год.
 - (1984): Општине у Ср Србије 1983. год.
 - (1985): Општине у СР Србије 1984. год.
 - (1986): Општине у СР Србији 1985. год. Београд.
10. Савезни завод за статистику,
 - (1965): Попис становништва 1961. год. Књ. XIV. Активност и делатност.
 - (1974): Попис становништва и станова резултати по општинама и насељима.
 - (1984): Попис становништва, домаћинства и станова у 1981. год. Св. IX. Београд.
11. Симоновић, Б. (1970): Центри заједница села у Србији, сеоске варошице и сеоске чаршије. ИАУС-Грађевинска књига. Београд.
12. Симоновић, Б. (1980): Уређење сеоских територија и насеља. Грађевинска књига. Београд.
13. (1987): Подаци добијени од служби у СО Велико Градиште.

Таб. 7./I — Опрењеност насеља у општини 1987. године

		Продавнице															
Насеља	Индустријски и пољо- привредни објекти	Откуп. стан. за пољо- привредне производе	Занатске радње	Мешовита роба	Текстил	Намештај	Књижара	Гвожђе, аутомоб. гуме	Кожа и обућа	Самоуслуга	Пољоприв. машине	Киоск за штампу	Пиће	Грађевински матер.	Бела техника	Угоститељ. објекти	Бензинске пумпе
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	17	18
Велико Градиште	10	3	80	1	9	2	2	3	3	4	—	3	—	2	1	22	1
Средњево	2	1	9	1	—	1	—	1	1	1	1	—	—	—	—	1	1
Мајиловац	2	1	20	2	1	—	—	1	—	—	—	1	1	—	—	2	—
Макце	1	1	10	4	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	2	—
Кисиљево	1	1	3	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
Сираково	1	1	12	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Бураково	1	1	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Курјаче	1	1	6	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Кусиће	1	1	16	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Тополовник	—	—	13	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Царевац	—	—	9	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Десине	—	—	6	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Затоње	—	—	3	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Пожежено	—	—	144	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Рам	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	2	—
Триброде	—	—	4	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Чешњева Б	—	—	5	4	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Љубиње	—	—	2	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—
Кумане	—	—	6	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Печаница	—	—	5	3	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Бискупље	—	—	3	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Дољашници	—	—	3	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Камијево	—	—	4	2	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Острово	—	—	2	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Поповац	—	—	3	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Гарево	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Општина	20	11	365	54	10	3	2	5	3	5	1	5	2	3	1	34	3

Таб. 7/II

Насеља	Здрав. стан. (*) амб (х) дом здравља (А)	Апотеке	Ветер. стан. и амб.	Пољоприв. апотеке	ПТТ објекти	Непот. основ. школе	Потпуне основ. школе	Сред. школе и рад. универзитети	Банке и филијале	Биоскопи	Спорт. орг., Аруш. за лов и риболов	Библиотеке	Дом културе	Месне канцеларије	Месне заједнице	Седиште општине
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
Велико Градиште	А	1	1	1	1	—	1	1	2	1	5	1	1	—	х	х
Средњево	*	1	1	1	1	—	1	—	—	—	2	1	1	х	х	
Мајиловац	*	1	1	1	1	—	1	—	—	—	2	1	1	х	х	
Макце	х	—	1	—	—	—	1	—	—	—	1	1	1	х	х	
Кисијево	х	—	1	—	—	1	—	—	—	—	2	1	1	х	х	
Сираково	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	2	—	1	х	х	
Бураково	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	1	х	х	
Курјаче	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	2	—	1	х	х	
Кусиће	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	3	1	1	х	х	
Тополовник	х	—	—	—	1	1	—	—	—	—	1	—	1	х	х	
Царевац	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	1	1	х	х	
Десине	х	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	х	х	
Затоње	х	—	—	—	—	1	—	—	—	—	2	—	1	х	х	
Пожежено	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	1	1	х	х	
Рам	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	1	х	х	
Триброде	—	—	—	1	—	1	—	—	—	—	2	—	1	х	х	
Чешљева Б	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	1	1	х	х	
Љубиње	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	1	х	х	
Кумане	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	1	х	х	
Печаница	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	х	х	
Бискупље	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	1	х	х	
Дољашница	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	1	х	х	
Камијево	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	х	х	
Острово	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	1	х	х	
Поповац	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1	х	х	
Гарево	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	х	х	
Општина	8	3	5	4	4	21	4	1	2	1	39	9	22	24	25	1

S u m m a r y

SETTLEMENT NET OF VELIKO GRADIŠTE COMMUNE

The present settlement net of Veliko Gradište Commune has been formed spontaneously, in accordance with individual interests in housing construction and certain natural limitations (e. g. steep slopes, marshlands, quick sand, etc.), and through the exploitation of natural potentials (e. g. fertile soil, river banks, encountering places of two different natural-geographic regions, etc.). Lack of major orohydrographic barriers caused, as regards spatial organization, uniform and efficient organization of settlements (and population) on the territory of the Commune.

In this paper special consideration is given to the processes and problems in settlement net. Through the study of interdependent processes of depopulation, transformation of agricultural land into non-agricultural, concentration, polarization and urbanization, the causes of the existing relations within settlement net have been found out. Some possible actions within the future development of the system of settlements and the Commune as a whole have been suggested through the study of the problems relating to the population, economy, environment, network of settlements and major centres and quality of public utilities in settlements.

On the basis of several quantitative and qualitative methods and taking into consideration regional-geographical position and relationship between natural and created conditions of settlement and development, detailed concept of the network of major centres and settlement communities on the territory of the Commune in 1981 is given at the conclusion of the paper.